

Vókó György

A büntetés-végrehajtási jog szerepe a jogállamban

A bűnözés – mint társadalmi jelenség – elleni küzdelem mindig időszerű, mert az embereket, a társadalmat, a jogállamot vele szemben meg kell védeni. Ennek – egyik, ha nem is meghatározó, de mégis nélkülözhetetlen – fontos része a büntető felelősségre vonás folyamatában, a tágabb értelemben vett büntetőeljárásban a szankciók végrehajtása, és a hozzájuk kapcsolódó járulékos feladatok elvégzése is.

Aiszkhülosz, Euripidész és Szophoklész tragédiájukban, az Elektrában Oresztésszel mondatják a következőt: „Ha a bűnt nem követi büntetés, nincs többé törvény, a világ sem világ, az ember sem ember”. A 2500 évvel ezelőtti tragédiában Oresztész ezt nemcsak mondja, hanem hiszi is kezdettől fogva. Horatius megfogalmazásában „A bűnt nyomon követő kísérője a büntetés”. E nélkül nincs büntetőjog sem.

A bűnelkövetés – mint személyiségbeli probléma –, a bűnözővé válás okai, háttere – mint az egyén és környezete közötti kapcsolat konfliktusa – ősidők óta foglalkoztatja az embereket.

Viszonyunk e jelenséggel kapcsolatban mindvégig ellentmondásos, mert a kriminalitás alakításában sok tényező bonyolult összefüggésben játszik szerepet. A büntetés minden korban szorosan összefüggött az általános társadalom-felfogással, valamint a mindennapi élet körülményeivel. A hétköznapi lét sajátosságai és lehetőségei döntően befolyásolják az alkalmazott büntetéseket is. A csalhatatlannak vélt kinyilatkoztatásokról is utólag derült ki nem egyszer, hogy a történelem, a társadalom túllépett rajtuk.

A bűnözés elleni küzdelem a maga komplexitásában igyekszik világszerte vizsgálni és feltárni az okokat – a kiküszöbölésük érdekében. Mind több az „interdiszciplináris” kérdés, mind több az intézmények szokott működési körén kívüli eső, azaz több intézmény hatáskörének metszéspontjain feltorlóldó gond.

Az egyes tudományoknál a megismerés határai kiterjednek, a társadalmi gyakorlat újabb következményei jelentkeznek. E következmények kölcsönhatásban vannak, és azzal az igénnyel járnak, hogy bizonyos jelenségeket speciális elemzésnek vessük alá. Ebből a szempontból is mindinkább megfelelő figyelem fordul a bűn szankcionálására, a szankciónak a büntető felelősségre vonás folyamatában betöltött szerepére, illetve arra, hogy minden büntetés vagy büntetőjogi intézkedés hatékonysága nagymértékben függ a büntetés-végrehajtási szervek tevékenységének színvonalától.

A büntetőjog azzal tudja betölteni társadalmi szerepét, hogy büntet és véd, amit viszont majd a végrehajtási jog érvényesít. A büntetések végrehajtásának fontosságára rámutatva Deák Ferenc már az 1800-as évek első felében tisztí ügyészi tapasztalatait rögzítve így fogalmazott: „Hiába az anyagi jog tudományos művelése, a büntetésről vallott teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések megbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson”.

Az eredményesség fokozása minden területen megköveteli a módszerek és eszközök felülvizsgálatát, továbbfejlesztését. A cél a bűncselekmény folytán meg bomlott jogi egyensúly helyreállítása, amely a büntető felelősségre vonás hatálya alatt álló személy részére a cselekményéért hátránnyal járó következményt jelent, de a reszocializáció, a reintegráció is hozzájárul a meg bomlott egyensúly helyre állítása fő követelménye érvényesüléséhez.

Kizárólag a szükséges és arányos, valamint az egyénre szabott és értelmes büntetés lehet igazságos, vagyis az, amelyik az emberi jogok tiszteletéről nem feledkezik meg. A büntetés szükséges rossz, de nem szükséges, hogy csak rossz legyen.

A büntetőjog koncepciója és szerkezete középpontjában – legyen szó a tettesről vagy a sértetről – az ember védelmének és tiszteletének kell állnia, melyből levezethető szabadságának korlátja is, amelyet csak annyiban gyakorolhat, és amelynek tiszteletben tartását csak annyiban igényelheti másoktól, amennyiben embertársainak ugyanolyan és éppúgy tiszteletben tartandó szabadságába és jogaiba nem ütközik.

Az egyes szankciók tartalma bizonyos jogfosztás, jogkorlátozás. A büntető felelősségre vonás hatálya alatt álló személy valamilyen jogkorlátozás alatt áll. A legsúlyosabb jogkorlátozást kétségtelenül a szabadságvesztés jelenti, amely tanulmányok és empirikus kutatások középpontjában állt, áll.

Livingstone szerint „A börtönök szervezetétől és igazgatásától függ az egész büntetőrendszer sikere”. A bíró „csak” megállapítja a büntetés nemét és mértékét; de hogy a célját elérje a büntetés, az az elítélt egyéniségén felül a végrehajtás módján is múlik. Vagyis véleménye szerint az ítélet egy forma, aminek tartalmat a végrehajtás ad.

A szabadságvesztés központi helye azonban nem jelentheti azt, hogy a többi, szintén jogfosztással, jogkorlátozással járó szankcióval ne foglalkozzunk. Alapvető jogok korlátozásáról van szó, amelyeknek a törvényben és az ítéletben meghatározott mértékig, határig el kell jutnia, de nem tovább; az esetleges visszaélésekkel szemben is védelmet kell nyújtani.

Nem szabad eltérni, hogy következmény nélküli legyen a normásértés, a cselekmény által megbolygatott szabadságkorlátokat és védelmi köröket újból meg kell szilárdítani, mégpedig a hatékonyság érdekében: gyorsan. Ugyanakkor a bűnelkövető emberben is nemcsak az individuumot, hanem az embertársat is látunk kell. Kihívás a jogállammal szemben, hogy a törvényszegőinek is meg tudja mutatni saját méltóságát és emberségét.

A jogállamiság követelményeinek teljesítésével az új viszonyokhoz kellett és továbbra is kell alakítani a büntető felelősségre vonás egészét. A korszerűsítés, a megújítás minden intézményrendszert, így a bűnelkövetés szankcionálását is kell, hogy érintse.

A jövő tervezése igényli a történelmi múlt ismeretét is, csak annak tudományos elemzése alapján hagyományozhatók át a tradicionális értékek. A tudományfejlődés-elmélet tisztázta minden emberi tudás paradigmaticus előfeltételezettségét és kizárólag csak ebből kiindulva valós értelmezhetőségét.

Úgy látom és remélem, hogy a jogalkotó a több mint másfél évszázados büntetőjogi hagyományok értékeit megtartó kereteken belül igazítja az aktuális kriminálpolitikai irányvonalba a szabályozást, illő koherenciára törekedve. Az elmélet és a gyakorlat tükrében tanulmányozott börtönügyi múltunk arra a következtetésre enged jutni, hogy a fejlődést nem csupán az elhelyezési, a munkavégzési feltételek javítása biztosította – ahogy Lőrincz József kifejtette –, hanem a gazdasági fellendülés, a szellemi gondozás is. Tanulság a múltból az is: nem szabad büntetőjogi szankciót bevezetni anélkül, hogy annak végrehajtási feltételeit a jogintézmény bevezetése előtt ne teremtenénk meg.

A büntetőjogi kodifikáció alapvető célkitűzése volt évtizedek óta a büntetési rendszer differenciáltabbá, gazdaságosabbá tétele. Ez nem valósul meg, ha a végrehajtásra nem helyeznek ugyanilyen figyelmet, hangsúlyt. A büntetési rendszer átalakítását érintő több új jogintézmény pontos tartalma csak a végrehajtásukat érintő rendelkezésekkel együttesen értelmezhető. A meghozott és az elviselt ítélet által tartalmazott szankció közötti különbség létező, a világon az egyes államok beépítik az elítélt esetleges magatartásváltozásának hatásait is a tartamot és a szigor befolyásoló tényezők közé. Burghelli szavaival: A szankciórendszernek bölcsnek kell lennie preventív, emberi és gazdasági szándékaiban, bölcsnek a jogsértőkkel szemben és a jogegység szempontjából éppúgy, mint az áldozat számára.

Az európai uniós joggyakorlat hangsúlyt helyez az „ésszerű hatékonyság kritériumára”. Az arányos, de ugyanakkor hatékony, sőt elrettentő szankció gyakori meghatározási forma az uniós gyakorlatban. Szem előtt kell tartani az „asszimiláció kritériumát”, melynek értelmében az alkalmazandó szankciók skálájának összehasonlíthatónak kell lennie.

A szigorúság kritériuma a szabadságvesztési tételek különféleségeit foglalja magában, hogy megfelelően hatékony, elrettentő legyen a törvényesség – a jogállamiság keretei között.

A büntetés-végrehajtási jog művelése során a hazai igényekre és nemzetközi elvárásokra is figyelemmel szem előtt kell tartanunk, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás a társadalomra legveszélyesebb normasértésekért történik.

A társadalom, a társadalmat alkotó többi ember védelme érdekében, jogai tiszteletben tartásának garantálása szempontjából a bűnelkövetőket felelősségre kell vonni, de akikkel szemben ugyanakkor törvényesen, a jogállamiság követelményeinek, azaz a társadalom igényének megfelelően kell végrehajtani a bíróság által kiszabott büntetőjogi szankciót, az ügyészi intézkedést, de már magát az ezt megelőzően alkalmazott, jogkorlátozással járó büntetőeljárás kényszerintézkedéseket is. Ezek szintén a büntetés-végrehajtási jog tárgyát képezik, mert vagy megelőzik, a szankció tartamába beszámításra kerülnek, meghatározóan jelentős befolyással vannak a szankció végrehajtásának eredményességére (utalok az előzetes letartóztatás elhúzódásának negatív hatására), a büntetésekhez hasonlóan komoly jogkorlátozással járnak – még az ártatlanság vélelmének érvényesülése idején és esetén is –, a büntető igazságszolgáltatás biztosításában szorosan együttműködő szervek (rendőrség, büntetés-végrehajtási szervek stb.) hajtják végre őket.

A büntetés-végrehajtási szervek feladatköre szorosan kapcsolódik a büntető igazságszolgáltatáshoz, melynek folyamatában a büntetőeljárás előző szakaszai; a nyomozási, az ügyészségi, a bírósági szakasz adják létét, és befolyásolhatják hatékonyságát. Korinek László akadémikus véleményét segítségül véve: a büntetés-végrehajtási szakasz nélkül parttalanra, önmagáért valóvá válna az egész büntetőeljárás. Mit ér egy sikeres, gyors nyomozás, az esetleges újabb bűnelkövetés megelőzése szempontjából pozitív nevelő hatást is esetleg kiváltó bírósági tárgyalás – utalok a „morénói pszichodramára” –, a minden szempontból helyénvaló ítélet, ha a kiszabott büntetés, az alkalmazott intézkedés nem vagy nem időben és megfelelően kerül végrehajtásra, ha az elítélt, felelősségre vont személy nem részesül további pozitív ráhatásban a végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget a társadalomba beilleszkedéshez.

Megalapozott tudományos törekvés, hogy a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás befejezéséig tartó folyamatot, sőt a társadalom megbocsátását is egyben kifejező bűnügyi nyilvántartásból törlést is, mint egységes egészet vizsgáljuk; mint olyant, amely a társadalommal összetükközésbe került személyt hivatott a társadalomba újra visszavezetni, ott elismertetni, éppen a társadalom védelme érdekében.

A bíróság által elrendelt, a törvényben meghatározott büntetés, intézkedés jogfosztó, illetve jogkorlátozó mivolta lényegében akkor realizálódik, amikor a végrehajtásra kerül sor, midőn egy büntetés, büntetőjogi intézkedés és büntető eljárási kényszerintézkedés tartalmától függően valakit ténylegesen börtönben, fogházban fogva tartanak, avagy elveszik a gépjárművezetői jogosítványát, a foglalkozás gyakorlásához szükséges iratokat, kitiltják vagy kiutasítják valahonnan, és eltiltják más, alapvető jogai gyakorlásától időlegesen vagy véglegesen.

Az általános állampolgári jogi helyzetben bekövetkező változásnak a mértéke adja a büntetés-végrehajtási jogi helyzet tartalmát. A büntetés-végrehajtás során kialakuló jogviszonyok ugyanakkor jellegűkből adódóan merőben eltérnek más jogviszonyoktól. Elkülönítésükre már Angyal Pál, Finkey Ferenc és Irk Albert is rámutattak.

A büntetés-végrehajtási jog a végrehajtásban részt vevők feladatait, jogviszonyát szabályozva teszi teljessé a büntető felelősségre vonás folyamatát. A felelősségre vonás hatálya alatt állók jogainak biztosítása *sine qua non* előfeltétele a szankcionálási egyik fő cél, a reszocializáció vagy reintegráció elérésének. A fogvatartotti jogok biztosításával és a hatékonysághoz szükséges mértékű differenciált köteleességek teljesítésének következetes megkövetelésével lehet tökéletes összhang a büntetés-végrehajtási rendszer tartalmi jellegzetességeit tükröző, az elítéltek, illetve a büntető vagy igazgatási felelősségre vonás hatálya alatt állók jogi helyzetére vonatkozó rendelkezések, valamint a büntetőjogi, a büntetőeljárási és a jogállami célok között.

A büntetés-végrehajtási jognak a jogrendszerben elfoglalt helyével kapcsolatban az európai államokban elterjedt, uralkodó felfogás, hogy a büntető anyagi jog és a büntető eljárási jog a bűnügyi jogok körében a harmadik fő „pillér”, a harmadik fő rész a büntetés-végrehajtási jog – amint azt Günther Kaiser professzor

is kiemelte. A büntető anyagi jog büntetéssel fenyeget, a bíróság ezt törvényben szabályozott eljárás során kiszabja, az állam pedig a végrehajtó szervének eljárása során ezt végrehajtja. Az emberközponitú büntető igazságszolgáltatás szempontjából tehát fontos a szankcionálás feltételei és formái mellett a büntetés-végrehajtás is. A büntető felelősségre vonásnak ebben a harmadik, büntetés-végrehajtási szakaszában már a tettesre esik nagyobb figyelem.

A büntető felelősségre vonás hatálya alá kerülő személy a büntetés-végrehajtási szervekkel büntetés-végrehajtási jogviszonyba kerül, mert a büntetés végrehajtására, az intézkedés foganatosítására hivatott szerv és a kötelezett közötti viszonyt a jog szabályozza, amely egyben a jog révén létezik. E rendszer működését meghatározó szabályok összességét a büntetés-végrehajtási jog öleli fel, amely valamennyi büntetésre, intézkedésre nézve meghatározza a végrehajtás célját, elveit, módszereit, a végrehajtásban szereplő személyek és szervek jogi helyzetét, a jogok és köteleességek érvényesítésének módját.

A büntetés-végrehajtási jog új, tudományos fogalmát mindezekre, valamint a tudományos eredményekre is figyelemmel a következőképpen fogalmaznám meg: A büntetés-végrehajtási jog az az önálló jogág, amely a büntetések, a büntetőjogi intézkedések, a büntető eljárási törvényben felsorolt legsúlyosabb jogkorlátozással járó kényszerintézkedések, a szabadságkorlátozást is tartalmazó igazgatási szankciók végrehajtását, annak előkészítését, megkezdését és rendjét; a kapcsolódó járulékos feladatokat, a közreműködő szervek és személyek feladatait; a végrehajtás hatálya alatt álló személy jogi helyzetét (jogait és kötelezéseit), a társadalomba való visszavezetésének, illetve beilleszkedésének módszereit; a jogok és köteleességek érvényesítésének módját (büntetés-végrehajtási eljárás) szabályozza; amelyet széleskörű jogállami biztosíték (garancia) rendszer övez (ügyési törvényességi felügyelet, bv. bírói hatáskör, bírósághoz és ombudsmanhoz fordulási jog, nemzetközi és társadalmi ellenőrzés).

A büntetés-végrehajtási jog oktatása a Rendőrtiszti Főiskolán a 70-es 80-as években elismerésre méltóan bontakozott ki, és egyre erősödött, majd speciális kollégium lett az egyetemek állam- és jogtudományi karain. A rendszerváltozással következett be e jogvédő diszciplína nagy áttörése, előbb jogi szakvizsga tárgy, majd egyetemi kötelező tantárgy lett, és 1990-ben az MTA is elismerte tudományos szerepét, amit később még magasabb fokra emelt.

A jogállamisággal tudatosult nagyobb körben, hogy a büntető felelősségre vonás – amelynek tartalma az állam által bírósági határozat és törvény alapján és szerint alkalmazott alapvető jogkorlátozás – a legveszélyesebb normasértésekért történik, az emberek jogi életébe történő beavatkozás itt mutatkozik meg a legélesebben, s a törvényesség kérdései is nagy súllyal esnek latba. Az esetleges visszaélésekkel, tévedésekkel szemben messzemenő védelmet kell itt nyújtani. Egy hajszállal sem léphető át az a határvonal, amely a jogok gyakorlása és a köteleességek teljesítése között húzódik. A büntetés-végrehajtási jog nagy joganyaggal, illetve segéd- és mellékanyaggal rendelkezik, aminek ismerete – különösen, főként a jogászok számára – nélkülözhetetlen. A tantárgynak éppen ezért megfelelő súlyt, szerepet kell kapnia az egyetemi oktatásban is, minden jogi karon.

A felelősségre vonás hatálya és a jogkorlátozás alatt álló személyek jogi helyzetének jogállami kidolgozása, az európai közösségi joganyagból és jogi gyakorlatból az európai büntetés-végrehajtási jog már évekkal ezelőtti megalkotása és néhány egyetemen oktatása az európai normákhoz és követelményekhez történő mind teljesebb integrációt segítette, segíti elő.

A hazánkat érintő nemzetközi ellenőrzések (pl. CPT) ennek ismerete iránt érdeklődnek már évtizedek óta – nemcsak a büntetés-végrehajtás, hanem a büntető igazságszolgáltatás más szakembereitől is. Azért térnek vissza erre, mert sajnos van okuk rá. Valóban érthetetlen: a jogi szakvizsga büntető részénél a büntetés-végrehajtási joghoz miért a szabálysértési eljárást tették hozzá (még 2002-ben). Azt a választ kaptam, mert kevés a számonkérnivalót nyújt a Bv. tv-r. Csak ennyit tudott az illető bv. jogból, és mégis vállalta a döntést erről. Mint már említettem: óriási joganyag áll rendelkezésre, az alkalmazók egyedülállóan rendszeres és kemény nemzetközi ellenőrzés alatt is állnak, a sajtó- és egyéb nyilvánosságról nem is szólva.

A cél az, hogy a formális jogbiztonság megtartása mellett az igazság érvényre juttatása a leghatékonyabban történjék meg. A közérdek védelme mellett figyelembe kell venni az egyéni jogok szükségleteit, és egyensúlyt szükséges tartani a követelmények között.

Az elmélet és gyakorlat legszorosabb összetartozását kell kimunkálni: az alapelveket konkrét esetekhez, példákhoz kell kötni. Gregorius mondása volt, hogy „a jó élet tudomány nélkül tetszésre talál, de a tudomány az élet nélkül nem teljes” (*Vita bona sine doctrina gratiam habet, doktrina sine vita itengritatem non habet*).

Korinek László írta a *Kriminológia* című nagyszabású művében, hogy a gyakorlat és az elmélet egymásra utalt (288. old.). A gyakorlat problémái generálják az elmélet kutatási irányait, az elmélet pedig – lássuk be – korlátozott hatékonysággal képes fejleszteni a gyakorlatot.

A tudomány és a gyakorlat összehangolása, együttgondolkodása nélkül nincs előrelépés. Finkey Ferenc közel száz évvel ezelőtt jogos felháborodással írta: „nem nagyítok, ha azt mondom; igen gyakran megtörténik, hogy valaki bíró, ügyész vagy ügyvéd lesz anélkül, hogy börtönügyről legalább fejtegetéseket hallgatott volna, vagy addigélé egy modern fegyházat látott volna. Kívánatos – írja ugyanitt – nálunk is kötelező tárggyá tenni a jogalkotók tanrendjében a börtönügyet.”

Tisztelettel azt a tájékoztatást adhatjuk, hogy ez a XX. század végén, 1990-től – a jogállamiság kezdetétől – megtörtént; s azóta a büntetés-végrehajtási jog ismeretanyagát minden évben megújítjuk, a tudomány új eredményeivel bővítjük, szolgálva az oktatást és a gyakorlat hatékonyságát, a jogállamiságot.

Sajnos egy-két jogi karon még nem tudták megoldani ezen – a gyakorlat részéről is nagyon igényelt – jogi szakvizsgatárgy kötelező tantárgyként való oktatását, ami az ott végzettek kedvezőtlen megítélését eredményezi nemcsak a jogi szakvizsgán, hanem később a gyakorlatban is. Sajnos néhány jogi kari vezető beszállású oktató is csak az általa oktatott tárgyal foglalkozva, azt ismerve, annak a primátusával törődve megfelelnek a gyakorlati igények figyelembe vételéről. A

tudomány kötelességének tartom – Finkey Ferencre is hivatkozással –, hogy erre felhívjam a figyelmet.

Kiemelném még, hogy a büntetés-végrehajtási jog elemzésekor mindig egy adott időpontban fennálló helyzetről kaphatunk képet, a következő időpont esetleg már egy új gyakorlati kérdést vagy jogalkotói szempontot hozhat felszínre, amelyre ugyanúgy, mint az egész összefüggésrendszerre, nyomban oda kell figyelniünk. Nem lezárt kérdéstről van szó, hanem folyamatos feladatról.

Keresni kell az előrevitelt szolgáló jogi hátteret, biztosítani az információval ellátottságot, hogy minél nagyobb bizalom alakuljon ki a diszciplína iránt. Mindig szem előtt kell tartanunk: a fejlődés érdekében, a még korszerűbb és hatékonyabb, a humánusot szolgáló állami- és jogi intézményrendszerért – ezen belül ugyanilyen büntetés-végrehajtási rendszerért, az ezt előmozdító büntetés-végrehajtási jogért – dolgozunk, fáradozunk.

